

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ ТА ПЕДАГОГІЦІ

Прищак М. Д.

Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця)

Процеси світоглядної, соціальної, економічної, політичної трансформації України, позитивні та негативні тенденції процесу її входження в світовий економічний та культурний простори вимагають подальшої демократизації та гуманізації освіти, формування та реалізації відповідної сучасним проблемам парадигми освіти.

В сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі відбувається активний дискурс онтологічних засад розвитку особистості, методологічних засад педагогіки та освіти в цілому. Аналіз сучасної філософської, психологічної та педагогічної літератури показує, що, здебільшого, *науковий пошук ведеться в сфері комунікації*: філософія комунікації (комунікативна філософія); філософія діалогу (психологія, педагогіка); гуманістична психологія та педагогіка; дитиноцентрована педагогіка; особистісно орієнтоване навчання і виховання; педагогіка співробітництва; педагогіка толерантності, суб'єкт-суб'єктний підхід у навчанні та вихованні та ін.

Але складність, багатоаспектність явища комунікації, зокрема педагогічної комунікації, неоднозначність підходів до розуміння її сутності та змісту, вимагають попереднього визначення методологічних основ, методологічного концепту дослідження, який виступає свого роду "методологічним проектом". Дана стаття є спробою вирішення цієї проблеми.

Причиною зростання інтересу науковців до проблеми комунікації в освіті є *усвідомлення ролі комунікації* як важливого чинника розвитку особистості та суспільства. Трансформація поглядів на онтологічні засади людського буття зумовила також процес зміни педагогічних парадигм в напрямі подолання монологічної парадигми комунікації, усвідомлення цінності "Іншого", посилення в педагогіці акценту на ціннісних аспектах навчально-виховного процесу, повернення до питання розвитку духовності особистості та ін. Особливого значення цей процес набуває для розвитку української освіти, для якої авторитарний, монологічний підхід в освіті був тривалий час визначальним, а досвід демократичної, діалогічної освіти незначний.

Ще однією значною причиною зростання ролі комунікації в освіті є те, що логіка пошуку сучасних педагогічних парадигм педагогіки та освіти концентрується в напрямі таких понять, як "гуманізм", "дитиноцентрованість", "особистісна орієнтованість", "суб'єкт-суб'єктний підхід", "любов", "толерантність", "асертивність", "емпатія", "повага", "довіра", "розуміння", "діалогічність", "співробітництво", "співпраця", "взаємодія", "відповідальність" тощо. Ці категорії стали методологічними принципами різних педагогічних концепцій, підходів, теорій: гуманістична педагогіка, дитиноцентрована педагогіка, особистісно орієнтоване навчання і виховання, педагогіка співробітництва, педагогіка толерантності та ін. Вищезгадані педагогічні теорії побудовані на подібних методологічних підходах, оперують здебільшого однаковими поняттями, подібними є і їх методи. Це призводить до розмитості, захарашеності педагогічного поля, вносить в навчально-педагогічний процес невизначеність, заплутаність, банальне повторювання одного і того ж, неадекватність та формалізм при використанні понять та категорій, що, в свою чергу, затрудняє визначення відповідних критеріїв при визначенні мети та оцінюванні результатів навчально-виховного процесу. Одні і ті ж (подібні) педагогічні підходи, поняття, принципи, методи подаються в різних підходах, різними вченими як щось нове, оригінальне.

Тому, на нашу думку, *потрібно знайти концептуальну, смислотворчу ідею, яка би могла бути синтетичним, системоутворювальним, об'єднуювальним фактором для сучасних підходів в освіті та педагогіці*. Ідею, яка би могла стати їх методологічною основою і визначала сутність, мету, цінності педагогічного процесу і освіти в цілому, або, по-іншому, стала онтологічною, телеологічною, аксіологічною їх основою.

Дослідження зарубіжної, вітчизняної філософії, психології та педагогіки, на нашу думку, засвідчує, що такою ідеєю є комунікація, в першу чергу онтологічна (смилова) комунікація або комунікативність, яка в концептуальному, парадигмальному, теоретичному, гносеологічному планах актуалізується в понятті "*комунікативний підхід*".

Термін "підхід" використовують для позначення "відправної тези", "указує на деяку універсальну ідею, в якій узагальнено досліджуване" [1, 72].

Л. Велитченко визначає підхід як "апріорну думку про сутність досліджуваного явища, логічний суб'єкт і логічний предикат якого утворюють вихідну посилку в теоретико-емпіричному аналізі". Через поняття "підхід" розкривається "важливий методологічний смисл", який стосується, "в першу чергу, проблеми належності досліджуваного суб'єкта до якоїсь онтологічної сукупності явищ. Така сукупність, описана в термінах того чи іншого теоретичного конструкта, є об'єктом вивчення з визначенням аналітично вичленованого предмета дослідження. Визначення підходу відкривається в даному разі як виявлення системних зв'язків між поняттями, що належать до вибраної парадигми" [1, 75].

Поняття "підхід" має не тільки методологічно-пізнавальну (гносеологічну) суть, воно нею є завдячуючи її онтологічній суті. Підхід визначає онтологічну, телеологічну та аксіологічну суть предмета чи явища.

Існують різні парадигмальні підходи до означення сутності освіти та педагогіки: особистісно орієнтований (І. Бех, С. Подмазін, А. Фасоля), гендерний (О. Петренко), гуманістично-екзистенційний (Л. Анциферова), полісуб'єктний (І. Вачков), психосоціальний (В. Журавльов), історико-психологічний (Г. Акопов, В. Кольцова, В. Старовойтенко), духовно-зорієнтований (А. Гостев, В. Слободчиков), компетентністний підхід (І. Бех, М. Степко), діяльнісний підхід (О. Леонтьєв), особистісно-діяльнісний підхід (Л. Велитченко) та ін.

Домінуючим, на сучасному етапі розвитку освіти та педагогіки є особистісно орієнтований підхід [3; 4]. Перехід від авторитарної до особистісно орієнтованої освіти – значний крок в пошуку онтологічної, ціннісної та методологічної основ освіти. Найвищою цінністю, метою освіти стає особистість. Тому категорія “особистісно орієнтована освіта (педагогіка)” в *найбільшій мірі відповідає* тим тенденціям, які відбуваються в освітньому просторі пострадянських суспільств.

Але, на нашу думку, особистісно орієнтована система освіти не може в повній мірі бути гарантією демократичної (в суспільному контексті) парадигми освіти. В освітньому (педагогічному) контексті можливість продукування нею авторитарності, монологічності, егоїзму особистості залишається. Вона не може відповісти на питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв; “міри” між індивідуальним і соціальним, свободою і дисципліною, свободою і відповідальністю як в житті людини, так і в педагогічному процесі; ціннісної основи взаємодії в системі “учитель – учень” [5].

Тому, особистісно орієнтована освіта не може, на нашу думку, мати завершально-парадигмальну форму, а є перехідною – від авторитарної до комунікативної.

В сучасній українській педагогічній науці зростає інтерес до дослідження проблеми комунікації: гуманістичні виміри педагогічної комунікації (І. Бех, І. Зязюн, С. Мусатов); комунікація в педагогічному процесі (Н. Волкова, О. Коваленко, С. Смотрицька, Г. Токарева, В. Филипчук); комунікативна компетентність педагога (І. Зязюн, С. Максименко, С. Сисоєва); діалогічність у процесі педагогічної комунікації (О. Балл, О. Нікуленко, Г. Салащенко, Н. Тарасович); педагогічна взаємодія (Л. Велитченко, І. Зязюн, Е. Унтілова); психологічні засади педагогічної комунікації (І. Бех, О. Балл, Г. Дьяконов, В. Мусатов); розвиток особистості в процесі спілкування (Н. Кордунова, В. Любашина, Н. Хомутиннікова) та ін.

Але дослідники концентрують свою увагу здебільшого на окремих аспектах проблеми педагогічної комунікації. Комунікативний підхід як предмет дослідження аналізується, здебільшого, в контексті вивчення мови як наближення навчального процесу до реального процесу спілкування (В. Лукашенко, В. Зубенко).

Розпочалися дослідження комунікативного підходу в освіті та педагогіці Росії. Доцільно привести назви деяких дисертаційних досліджень: “Теорія та практика гуманітарної освіти: ціннісно-комунікативний підхід (2001)” “Комунікативний підхід до розвитку сфери саморегуляції студентів в процесі навчання (2002)”, “Розвиток пізнавальної активності молодших школярів при комунікативному підході (2003)” та ін.

До проблеми комунікативного підходу в контексті міжособистісного спілкування звертався у своїй творчості К. Роджерс, який визначив його чотири принципи: конгруентність, прийняття себе, прийняття іншого, емпатія. Кожен принцип безпосередньо виходить із попереднього [2].

Комунікативний підхід в освіті (педагогіці) визначається нами як універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти (педагогіки). Методологічно-гносеологічну сутність комунікативного підходу в освіті (педагогіці) є розгляд (дослідження) освітніх (педагогічних) явищ через призму (в контексті) поняття освітньо-педагогічної (педагогічної) комунікації.

Поняття “педагогічна комунікація”, на нашу думку, потрібно розглядати у широкому та вузькому його значеннях. Широке значення охоплює педагогічну взаємодію (освітньо-педагогічну взаємодію) у всіх сферах освіти, включаючи сферу управління освітою та наукову комунікацію. Вузьке значення обмежує процес педагогічної взаємодії навчально-виховним процесом.

Освітньо-педагогічна взаємодія – взаємодія між суб’єктами освітнього процесу спрямована на вирішення відповідних освітньо-педагогічних проблем. *Педагогічна взаємодія* – взаємодія між суб’єктами педагогічного процесу спрямована на вирішення відповідних педагогічних проблем.

У сучасних педагогічних підходах до питання педагогічної комунікації дуже виразно проявляється “класичний” педагогічний підхід, який полягає в тому, що поняття взаємодія, взаєморозуміння, співчуття, співпереживання не є самодостатньою, ціннісно-сисловою основою комунікації між учителем і учнем, а є периферійним, технологічним додатком, який учитель використовує, якщо він бажає щоб головне педагогічне завдання – передача інформації, було ефективно реалізовано. Передача інформації визначається не як одна із форм комунікації, хоча і дуже важлива і яка опосередковується іншими комунікативними феноменами, а як визначальна комунікативна дія, яка опосередковує, визначає інші складові комунікації.

Такий підхід виносить питання “для чого потрібна інформація, знання?” (“з якою метою?”) на периферію навчально-виховного процесу, а звідси на периферію виноситься проблема духовного розвитку особистості.

На нашу думку, в педагогічній комунікації, її апріорними смисловими явищами, повинні бути такі, що визначаються поняттями: “любов”, “повага”, “довіра” “емпатія”, “співробітництво”, “співпереживання”, “співтворчість” та ін. Це означає, що апріорною (онтологічною, телеологічною, аксіологічною) основою, смислом педагогічного процесу є комунікація. В самій комунікації вже закладені етичні, естетичні, пізнавальні аспекти людського буття, закладений смисл. Дані аспекти в значній мірі розкриваються через інформацію (яка несе в собі естетичні, етичні, духовні символи, коди; коди відкриття істини), але сама по собі, без ціннісної, смислової, телеологічної її актуалізації в системі “Я – Інший” (в різних її комунікативних варіаціях), вона має суто технологічний, або знанієвий сенс, який не обов’язково пов’язаний з питанням духовності, соціальної та професійної компетентності, вона навіть може бути небезпечною, як для комунікативної системи “Я – Інший”, так і для самого “Я-его”, сама по собі вона породжує людський егоїзм.

Спробуємо концептуально визначити *характеристики комунікативного підходу як онтологічної, телеологічної, аксіологічної та методологічної основи освіти та педагогіки:*

– категоріально-методологічною основою комунікативного підходу в освіті є термін “комунікація” (від лат. *communis* – робити спільним: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, повідомляти, спілкуватися, приєднувати, зв’язувати, з’єднувати, брати участь), який визначається нами як процес та стан взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світами, на основі яких “Я” усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість через знаходження й визначення себе в “Іншому”. “Іншим” може бути “Я”, “Ти”, “Воно”, “Ми”. “Інші” об’єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, тексті, комп’ютері та ін.;

– комунікативний підхід долає абсолютизацію “центровості” людини, яка притаманна філософії свідомості (принципи: “людина є мірою всіх речей” (софісти), “я мислю, отже існую” (Декарт), результатом яких є низка моральних та екологічних проблем ХХ ст. Адже, при всіх позитивних настановах цих принципів, вони вели до переоцінки людиною свого “Я”, своїх можливостей, своєї ролі в системах “людина – природа”, “людина – суспільство”, вели до самовпевненості, егоїзму “Я-свідомості”;

– комунікативний підхід, долаючи центровість “Я” (особистості) або Іншого (особистості, соціальні групи, суспільство), смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти визначає комунікативну взаємодію в системі “Я – Інший”, при якій стверджується роль, цінність Іншого, Інший визнається як рівноправний, актуалізується відповідальність за Іншого. Це система “Я – Інший”, яка ніколи не перетворюється в “Ми”;

– комунікативна система “Я – Інший” позбавлена крайнощів як індивідуалізму, так і абсолютизації соціального, це шлях “пошуку міри”, “золотої середини” (Арістотель) між індивідуальним і соціальним, свободою і відповідальністю, свободою і дисципліною як в житті людини, так і в педагогічному процесі;

– комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб’єкт-суб’єктний підхід;

– комунікація як методологічний принцип освіти та педагогіки є принципом системним, який поєднує в собі не тільки знанієві та технологічні, але, в першу чергу, онтологічні, аксіологічні, телеологічні засади освіти та педагогіки. Онтологічні – комунікація є основою розвитку особистості та суспільства. Аксіологічні – тільки комунікація актуалізує такі цінності як любов, дружба, свобода, довіра, співробітництво, духовність, відповідальність тощо. Телеологічні – метою освіти (педагогіки) є усвідомлення та актуалізація ціннісних засад комунікації в системі “Я – Інший” та розвиток на цій основі 1) духовності, 2) соціальної компетентності, 3) професійної компетентності;

– тільки система “Я – Інший” ставить питання відповідальності за Іншого, тому комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах комунікативної взаємодії, включаючи систему “людина – природа”;

– технологічною основою комунікативного підходу в навчально-виховному процесі є створення ефективної комунікації (взаємодії) з метою успішного вирішення освітніх завдань;

– комунікативний підхід розглядає освіту не через саму по собі наявність знань, умінь, навичок, а через питання “для чого?” (“з якою метою?”), пропускаючи його через ціннісну сферу;

– тільки комунікативна система “Я – Інший” актуалізує такі явища та цінності як духовність, свобода, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, взаєморозуміння, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, асертивність, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо. З них навчально-виховний процес повинен розпочинатися і ними закінчуватися. Як це не парадоксально звучить, саме вони визначають мету, зміст та методи освіти (навчально-виховного процесу);

– якщо такі якості особистості педагога як духовність, любов, толерантність, повага, довіра, взаєморозуміння, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, асертивність тощо, ми будемо розглядати не в контексті явища комунікації (комунікативного підходу), то всі вони перетворюються в суто технологічні явища, а то, і в “педагогічну буафорию”;

– комунікація, на основі дискурсу, ставить і вирішує питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв. Тому комунікативна парадигма освіти розвиває в особистості світоглядну установку на діалогічний, дискурсивний спосіб їх легітимації та знання, уміння, навички актуалізації цієї установки.

Висновки

Розвиток західної та вітчизняної філософської, психологічної та педагогічної думки другої половини ХХ ст. засвідчує усвідомлення ролі комунікації як онтологічної, телеологічної та аксіологічної основи розвитку особистості (суспільства) та важливого методологічного принципу розвитку освіти та педагогіки. Комунікація в концептуальному, парадигмальному, теоретичному, гносеологічному планах актуалізується в понятті “комунікативний підхід”.

В 90-х роках ХХ ст., в освіті та педагогіці України розпочався процес формування нової парадигми освіти та педагогіки – комунікативного підходу. Комунікативний підхід в освіті (педагогіці) визначається нами як універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти (педагогіки). Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті (педагогіці) є розгляд (дослідження) освітніх (педагогічних) явищ через призму (в контексті) поняття освітньо-педагогічної (педагогічної) комунікації.

Розвиток комунікативного підходу в освіті дасть можливість сформувати парадигму освіти, яка буде відповідати потребам сучасного історичного періоду розвитку людини і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велитченко Л. К. Методологічна сутність категорії підходу в науковому дослідженні / Велитченко Л. К. // Психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 72 – 79.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Роджерс К. Р. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
3. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 332 с.
4. Подмазін С. І. Особистісно орієнтована освіта (соціально-філософський аналіз): дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Подмазін С. І. – Дніпропетровськ, 2006. – 418 с.
5. Прищак М. Д. Трансформація освіти України: пошук парадигми / Прищак М. Д. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 35 Серія: Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2011. – С. 30 – 33.